

10772

291.99

m-28

1908

224
30
ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴՈՒԹԵԱՆ

Ի ՆՊԱՆՑ ԴԱՄԱՐԱՆԻՆ
ՀԱՅ ՆԱՀԱՏԱԿԱՅ ՊԱՆԳԻԼԵԻ

Ա.

ԺԱՆՆ ՏԱՐԺ

2003

Վ. Մ. ԽԱԶԻԿԵԱՆ

312

Տպագր. Զ. Ն. ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ

Կ. ՊՈԼԻՍ, 1908

291.99
Խ-28

891.99

h-28

ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴՈՒԹԵԱՆ

Ի ՆՊԱՍՏ ԴԱՄԱՐԱՆԻՆ

ՀԱՅ ՆԱՀԱՏԱԿԱՅ ՊԱԼԸԳԼԸԻ

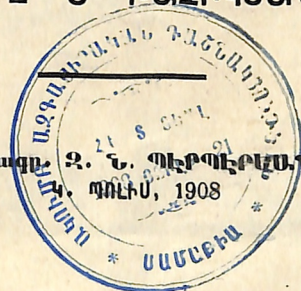
Ա.

Ժ Ա Ն Ն Տ Ա Ր Ք

Վ. Մ. ԽԱԶԻԿԵԱՆ

Տպագր. Զ. Ն. ՊԵՐՊԵՐՆԱՆ
ՊՈԼԻՍ, 1908

2581

ԸՆԹԵՐՑՈՂԻՆ

Ժանն Տարֆ օտար մըն է, գուցէ առարկուի եւ հարցուի թէ ինչո՞ւ ազգային հանգամանք ունեցող գործէ մը աւելի օտար նիւթ մը նախընտրած եմ Մասենադարանիս առաջին տետրին համար: Զուրանալով այդպիսի հարցումի մը արդարացիութիւնը, պիտի պատասխանեմ միանգամայն թէ ազգային տեսակէտով արժեաւոր աշխատութիւն մը աւելի ժամանակ եւ ուսումնասիրութիւն պահանջելուն, առ այժմ յարմար տեսնեմ Նահասակաց Դամբարանին օժանդակել կարենալու համար հարկադրուեցոյ կանխաւ պատրաստած սոյն փոքրիկ դիւցազներգութիւնս ի լոյս ընծայել: Նքէ հետոսունին Հայ չէ, գոնէ իր օրինակը բարի է ու հայրենասիրական, եւ ինչ որ բարի է՝ չէ թէ մասնաւորին այլ ընդհանուրին կրնայ իբր օրինակ ծառայել: Այս մտադրութեամբ կը յուսամ թէ հանրութիւնը քաջալերելով սոյն ներկայ փոքրիկ գործս, պիտի խրախուսէ զիս յառաջիկային գործելու աւելի ընդարձակ գետնի մը վրայ, շարունակ իրեն օգտակար ըլլալու միակ նպատակին ու շաւղին մէջ:

Վ. Մ. Խ.

2539
39

ԺԱՆՆ ՏԱՐԳ

Եւ հիմայ ձեզի, Հայոց աղջիկներ, դիւցազնուհի մը պատմութիւնը պիտի ընեմ. օրինա՛կ առէք այդ չնաշխարհիկ կոյսէն: Եւ դո՛ւք, հայ պատանիներ, խառնեցէ՛ք ատով մսխիրը ձեր սրտին, որու ներքեւ պահուած պիտի ըլլայ յետին կայծը հայրենեաց հուրին. համակամ հոգիով հրահրեցէք զայն, ու թող բոլորքի բոցը Ազատութեան կրակին:

* * *

Եղաւ ժամանակ, յորում Գրանտան յաղթանակուած ու գրաւուած մէկ գաւառը դարձաւ Անգղիացիներուն: Իր խեղճ բնակչութիւնը, բռնակալի լուծին տակ, կը տանջուէր թշնամանաց ու հեծեծանքի ցաւերու մէջ. կարողս է. դեռատի ու տարաբաղդ արքայազունը օր աւուր դահին ամենէն գեղեցիկ ծաղկանց յափշտակուելուն ականատեսն էր: Ազգային աղէտքի այս լուրը տարածուած էր ամենուրեք, ինչպէս նաեւ Վօթեան նահանգներու մէջ, որու գիւղերէն միայն, Տօմրէմիի մէկ շինականին խաշնարած

դուստրը ժանն, հայրենեաց վշտովը ցաւատանջ, կը տառապէր մենաւոր, լուռ ու մունջ:

Բարեպաշտուհի մ'էր նէ. սեռէն առաջ՝ ազգին նուիրած էր իր վեշտասանամեայի մը կուստկան առօրէ պէրը. անո՛վ միայն կը տանջուէր, ու ծնրադիր՝ ժամերով օգնութիւն և մխիթարութիւն կը հայցէր Ամենակարողէն՝ թշուառ հայրենեաց:

Օր մը, մինչ գետնամած կ'աղօթէր վերստին ջերմեռանդ, երկնային անթարգմանելի պատգամը կզգայ իր մէջ երթալու միջոյնովս ըլլալու զինուորական գործերուն, վարելու անձամբ անոնց ղէկը, և իր ձեռքովն իսկ վանելու չար թշնամին երկրին սահմաններէն: Ու ահա տկար կոյսը արիացած ու զօրացած է, երիտասարդէ մ'աւելլի անվեհեր, ոտքի կ'ելլէ փութով, կը տեսնէ իր պատրաստութիւնները, ու կը սուրայ քաղաքի կառավարչին մօտ: Պօրիքուր զարմացմամբ կ'ընդունի զայն:

«Լսէ՛, կ'ըսէ ժանն, պատգամը՝ զոր Տէրս հազօրդեց ինձ:

— Տէ՛րդ, կը հարցնէ Պօրիքուր, գիտե՞լով մանկատի հովուէին, ու սքանչանալով անոր ձայնին ազնիւ ու ապահով շեշտին. և ո՞վ է այդ քու տէրդ:

— Իմ Տէ՛րս, կը յարէ ժանն, երկնքի թագաւորն է. և ե՛ս եմ որ Անոր հրամանովը պիտի ազատեմ Օրլէանը իր բռնակալներէն, ու Տօֆէնը թագաւոր օծեմ իր գահին վրայ, Բէյմսի մէջ:»

Յանդուգն է պատասխանը, ու բարբառը՝ մարգարէական:

Ծերունի հրամանատարը անտարբեր, ուսերը կը թօթուէ. հիմայ արհամարհանքի մը զգացումն է որ տիրապետած է իր մօտ. ուրեմն գիււհաւոր և յիմար

մ'է եղեր այդ աղջիկը, զոր խրատելով ճամբել՝ առաջին պարտաւորութիւնը կը նկատէ, հակառակ պարագային մտադրելով պատժել ու վտարել զայն:

Բայց ժանն հանդարտ է. սպառնալիքը չկրնար վրդովել իր մաքուր սիրտը, կամ փոխել իր երկաթի կամքը. ու անալլայ կը յայտարարէ թէ այդ նախատինքը՝ առաջինը չպիտի ըլլար, թէ պատրաստ էր տոտր պէս երկու հատ եւս կրելու, քանի որ զինք ուղարկողը կանխաւ ծանուցած էր արգէն թէ երիցս մերժման ու նախատանաց արգելքի պիտի հանդիպէր:

Երկու ազնուականներ եւս ներկայ և ունկնդիր էին այն խօսակցութեան. մին Պէռնար տը Բուլէնեի կը կոչուէր, և միւսը ժանն տը Նօվէլօնբօն. ասոնք երրորդին հազիւ խելահաս դեռատի այդ աղջկան այդ տառիճան հաստատամտութեամբ պատասխան տալը, ձայնակցելով հետը, զէմ գրին Պօրիքուրի, և ձեռքերնին սուրերնուն վրայ դրած երգում ըրին որ նոյն իսկ իրենք պիտի պահպանէին ու առաջնորդէին Տօմբէյի այդ կոյսը մինչեւ Շինօնի զգհակը, ուր կը գտնուէր խեղճ արքայորդին կարողոս, և որ ստուգելու շատ չանցած Յաղթական մականունը պիտի ստանար:

Կառավարիչը ստիպուած տեղի տուաւ երկու ազնուականներու պահանջին: «Գնա՛, ըսաւ ժաննին, ինչպէս որ կը կամիս՝ անանկ ըրէ՛». ու յանձնելով անոր զօրականի սուրը, արձակեց:

Ժանն վերջին անգամ մ'ալ Տօմբէյի վերադարձաւ. գտաւ իր ծնողքը, ու ծնրադիր, արձակման թոյլտուութիւն խնդրեց անոնցմէ, յայտնութիւնը ընելով միանգամայն այն փառաւոր պաշտօնին, զորն լրացնելու կոչումը ստացեր էր: Խեղճուկ գիւղացի-

ները սարսափահար եղան. խենթեցե՞ր էր արդեօք իրենց աղջիկը. բայց ահա երկու ազնուականներն են որ վրայ կը հասնին, ու կը մնտուեն զայն մինչեւ տնակին ներսը: Կարելի չէ գիմադրել. ծնողքը դժուարաւ կուտան իրենց հաւանութիւնը: Նէ կտրել կուտայ իր մազերը, հրիտաւարդի մը տարազով կը զգեստաւորուի, ու կը հեռանայ սիրելի ծննդավայրէն, մինչ երկու հեծեալներն ու իր մէկ եղբայրը, որ չէր ուզած բաժնուիլ, կը հետեւին իրեն:

*
* *

Հինայ Ժանն Տարք զինեալ ձիաւոր մ'է, վայել-
չագեղ հեծեալ ուղմիկ մը, որ խրոխտաբար կը յա-
ռաջանայ հետեւորդ ունենալով չորս ուրիշ ձիաւոր
ներ: Հեծեալները արկածալից ճամբորդութեան մը
մէջ են. թշնամիներով ողողուած երկիրներ պիտի
կտրեն ու անցնին,

«Մի՛ վախնաք, կ'ըսէ գեաւաթին Ժանն՝ մեծ գո-
րականներուն, Աստուած է մեր առաջնորդը:» Ու
ողջ և առողջ կը հասնին Շինօն, ուր կը գտնուի ար-
քայազունը:

Իր համբաւը իրմէն առաջ հոն հասեր էր արգէն.
ամենուրէք այդ մանկատի աղջկան խօսքը միայն կ'ը-
նեն, ու աստուածային պատգամաւոր մը կը նկատեն
զայն Օրլէանի ազատութեանը համար խրկուած: Կա-
րուոյ է. անոր ընդունելութեանը ընդառաջ փութա-
ցեր էր ասպետներու խումբի մը խառնուած. բայց
Ժանն՝ թէև տեսած չէր բնաւ զայն, առաջին տկնա-
րով ճանչցաւ ու որոշեց իսկոյն միւսներէն, և յառա-

ջանալով, «Ագնի'ւ Տօֆէն (*), ըսաւ, Աստուած գթաց
ձեզ ու ձեր ժողովրդեան վրայ. տուէ՛ք ինձի զինեալ
պատերազմողներ, պիտի երթամ ու բառնամ Օռլէանի
պաշարումը, ու տանիմ զՁեզ Ռէյմս, որովհետև Աս-
տուծոյ կամքովը պէտք է որ Անգղիացիք քաշուին
մեր երկրէն, և դուք իշխէք թագաւորութեան:»

Արքայազունը զօրականներու և գիտականներու
միջոցաւ քննել տուաւ անոր կարողութիւնը. իր պա-
տասխանները ա՛յն աստիճան պարզ այլ վսեմ իմաստ
տութեան մը դրոշմն ունէին որ կրցան անմիջապէս
լիովին ապահովութիւն ներշնչել և ամեն արգելք
խափանել: Կարուոյ է. զարգարեց զայն տիպար
զրահաւորումով մը, և օժտեց զօրագլուխի մը ան-
հրաժեշտ եղող բոլոր սպառազինութիւններով:
Ժանն անմիջապէս ձեռք առաւ գործերու ղէկը, ու
Ֆրանսական զօրախումբերու գլուխն անցած կտրեց
անգղիական զօրաց շարքերը, մինչ անոնք խռովա-
հար, անշարժութեան մատնուած էին, և հասաւ Օր-
լէան, ուր ընդունուեցաւ իբր գերբնական պատգա-
մաւոր մը: Զարմանալի՛ բան. իրմով կարծես բարու-
թեան ոգին էր որ կը թափանցէր Ֆրանսական վաշ-
տերուն մէջ, անկարգութիւն, աւարառութիւն, բռն-
նութիւն և հայհուցութիւն, ամեն ինչ վերցան նոյնժա-
մայն, ու փոխարէնը՝ անդորրութիւնը տիրեց կատար-
եալ:

Ժանն անմիջապէս յայտարարութիւն մը պատ-
րասեց թշնամիին ուղղուած. «Դուք, Անգղիացիներ,
որ հաւաքուեր էք Օրլէանի առջև, լսեցէք ահա ինչ

(*) Ֆրանսայի արքայական գահաժառանգները Տօֆէն կը
կոչուէին սովորաբար:

որ կը կամի ժամնի Աստուածը. յանիրաւի մտած էք Ֆրանսայի հողը, և Աստուած իմ միջոցաւ կը հրամայէ ձեզ որ շուտով թողուք ձեր ամբողջներն ու հեռանաք:» Եւ ժամն զրեւ չգիտնալուն, կոտորագրէ խաչանիշ նշանով մը:

Արգիւնքը տարեկիւն է. Անգղիացիք զարհուրած յետոյ կ'ընկրկին, և Օրլէանի հիւսիսային կողմը երկու ամբողջներու մէջ կը խառնուին իրենց բոլոր ոյժերը: Օր մը վերջ ժամն արդէն սկսած է քաշել աւանդ մէկին դէմ. հոն մօտը խռուչի մը եզրը կը ցցէ իր շուշանազարդ դրոշը, ու ահա ամբողջը գրաւուած, այրեացաւեր ու քարուքանդ եղած է: Յաջորդ օրը յարձակումը կ'ըլլայ նաև միւսին դէմ. վայրագ կ'աղտաւն է որ կը պաշտպանէ զայն. բայց ժամն անվեհեր, ամենէն առաջ իր ձեռքովն իսկ սանդուխը կը հաստատէ պատնէշին վրայ, թշնամիին նետը կը վերադարձնէ զայն, լայց փոյթը չէ. ձեռքովը կը քաշէ ու կը խլէ զայն մարմնէն, դարմանել կուտայ վէրքը փութով, ու կը վերադառնայ իր զօրաց մօտ ճիւղայն պահուն, երբ վատութիւնը սկսած էր տիրել արդէն անոնց մէջ. կ'ոգեւորէ զանոնք, ու կը տիրապետէ ամբողջին: Կ'աղտաւ ի զուր կը ջանայ ճողպարիլ, ու ճարահատ, կը նետուի Լուսա գետին մէջ ու խեղճամահ կ'ըլլայ:

Այնուհետեւ Օրլէանի այդ կողմերը հատ մ'իսկ Անգղիացի կարելի չըլլար գտնել. Թալպօ և Սիւֆօք սարսափահար ետ կը քաշուին, ռազմամթերք, գերի և հիւանդ, ամեն ինչ թողնել նահանջի ճամբուն վրայ. Օրլէանցիները կ'ուզեն հետապնդել զանոնք, բայց ժամն կ'արգելու:

Անգղիացիք սարսափի առաջին տպաւորութիւնէն

վերջ կը գտնեն իրենց պարտութիւնը և բարկութեան ու զայրոյթի նոպայի մը մէջ անէժք կը տեղան գլեցազնուհայն գլխուն. դժոխքէ փախած կախարդ մը կը կոչեն զայն, և կ'երգուն ողջ ողջ այրելու եթէ կարենային ձեռք ձգել: Թալպօ վերադառնալով, ու կորսնցուցած պատիւը վերահաստատելու համար ճակատամարտ մը մղելու տենջովը կը սոսորէր: Ուրիշօն և ուրիշ Ֆրանսացի զօրապետներ խորհուրդ գումարեցին ժամնի հետ, և խորհրդակցեցան հարկ եղածը գործադրելու մասին:

«Պէտք է որ յարձակինք, ըսաւ ժամն հաստատապէս, ու հալածենք զանոնք մեր սահմաններէն դուրս:»

Պատգամ մ'էր իր խօսքը. Ֆրանսացիք անտալով կը յարձակին ու փառաւոր յաղթանակ մը կը տանին. անյաղթելին Թալպօ գերի կ'իյնայ, բայց վեհանձն ու վսեմ անօրինութեամբ մը, ազատ կ'արձակուի առանց փրկանքի. գործք մը որով Ֆրանսացիք ալ իրմէ վախ մը չունենալուն ապացոյցը կուտային:

Ժամանակը եկած էր արքայազունին թագաւոր օծուելուն. ժամն ամօթջտպէս առաջարկեց զայդ ու ստիպեց. ազգեցիկ էր ինք ամենուն ալ վրայ: Տօֆէն զգատ վիճակ մը առաւ, թողուց իր թոյլ բնաւութիւնը, ու առանց նկատի առնելու ամեն անպատեհութիւն, քանի մը վաշտերու գլուխը անցած ճամբայ ինկաւ կատարելու այդ յանդուգն ուղեւորութիւնը թշնամիին գրաւած նահանգներուն մէջէն:

Ժամն դրօշ ի ձեռին կը յառաջանար արքունի թափօրին առջեւէն. իրմէ կը բղխէին բոլոր անհրաժեշտ հրամանները: Թշնամիի ոչ մէկ երամ չտես-

նուեցաւ, և կամ չնեղեցաւ արգիլելու գետի մը անցքը կամ քաղաքի մը մուտքը: Երբ թափօրը Թրոյի առջեւ հասաւ, բնակիչները վարանեցան քաղաքին դռները բանալու: Ժանն գրեւ տուաւ և ուղղեց անոնց իր հրովարտակը:

«Տեա՛րք քաղաքացիք և բնակիչք Թրոյի. յա՛նուն երկնքի Թագաւորին կը խնդրեմ որ հանգանդիք Ֆրանսայի ազնիւ արքային. և դո՛ւք, հաւատարի՛մ Ֆրանսացիք, առա՛ջ փութացէ՛ք ձեր կարողո՛ւթ թագաւորին:»

Կոչը լսելի եղաւ. թագաւորը փառօք ընդունուեցաւ հոտ՝ ինչպէս նաեւ Շալօնի մէջ: Երբ հասան Բէյմի մօտակայքը, քաղաքին Պուրկինեօն պահակազօրքը ի տես ժաննի խոյս տուաւ, ու թափօրը հոն եւս իր մուտքը գործեց յաղթական: Այսպէս գեղջկուհին ժանն, իր ծննդավայրը ձգելէն երեք ա՛միս վերջ յաջողեցաւ կարօլոս Է. ի թագաւորական օժուան ընել տալ մեծ փառօք, նոյն այդ քաղաքին մէջ:

Պատերազմիկի մը խրոխտ տարազով կանգնած էր նէ թագաւորին աջ կողմը, իր սիրելի դրօշը ձեռքը, և ուրախութեան արցունք կը թափէր: Արարողութենէն վերջ խօսքը Տիւնուա արքունականին ուղղելով, «Հիմայ, ըսաւ, եթէ մեռնիմ իսկ, ա՛լ հոգս չէ:» Տիւնուա հարցուց թէ մօտալուտ վախճանի մը նախազգացումն էր որ կ'ունենար: «Ո՛չ, պատասխանեց, բայց այլեւս իմ պաշտօնս լրացած է:»

Ստուգիւ ժանն շատ անգամներ խնդրեց թագաւորէն որ թողու զինքն այլեւս վերադառնալու իր հայրենի գիւղը, սպրեւել իր ծնողացը մօտ և առաջուան պէս արածելու ընտանի խաչինքը: Բայց ի գօրք թագաւորը բացարձակապէս հակառակեցաւ, ու կա-

մեցաւ վար դնել զայն իր մօտ: Ժանն տկամայ համակերպեցաւ. արքունիքը ազնուականութեան բարձրացուց զայն, ինչպէս նաեւ իր ծնողքը և երեք եղբայրները, ու մշտնջենապէս զերծ հռչակեց իր ծննդավայրը տա՛նն տեսալ հարկերէ: Քարէ՛, սակայն, զի կարօլոս այդչա՛մի բարիք միայն կրցաւ ընել այդ չնաշխարհիկ դիւցազնուհւոյն նկատմամբ:

* * *

Կարօլոս Է. շատ չանցած ստուար զօրութիւնով մը Բարիզի վրայ քալեց, սակայն ձախող յարձակումէ մը վերջ ետ քաշուելով վերադարձաւ Շինօն, ուր անձնատուր եղաւ իր զուարճութիւններուն և հաճոյքներուն: Քօնրիէնեը քաղաքը, որ թագաւորին ապաւինութեան տակ կը գտնուէր, նոյն միջոցին պաշարուած էր Պուրկինեօններու կողմէ: Ժանն ա՛նձապարեց և հասած օրն իսկ սաստիկ ճակատամարտ մը մղեց թշնամիին դէմ: Ի վերջոյ կանոնաւոր նահանջումով մը զօրքը յաջողեցաւ մօցնել քաղաքին մէջ, սակայն իրեններուն պաշտպանութեանը համար ամենէն վերջը մնացած ըլլալով, երբ հոտաւ պարծալին մօտ, քաղաքին դուռը արգէն փակուած գտաւ իր վրայ, ու խեղճ դիւցազնուհին ողջ ու անփնտ ինկաւ Պուրկինեօններու ձեռքը: Ասոնք եւս տաան հազար ոսկւոյ փոխարէն Անգլիացւոց վաճառեցին զայն. Պէտֆօր, ցնծութենէն արբելու, գոհունակութեան աղօթքը երգել տուաւ ամեն կողմ, ու հրամայեց դատաստանի քաշել աղջիկը: Կախարդ մըն է կ'ըսէր, ու կուգէր ողջ ողջ այրել զայն:

Դատաւարութիւնը տեղի ունեցաւ Ռուանի մէջ.

Քօջօն անունն չարարարոյ մէկը, որ Պօլէի եպիսկոպոսն էր, կը նախագահէր ատեանին: Ամբողջ դատը տասնըվեց նիստ ունեցաւ և տեւեց երեք ամիս: Դատաւորները թէեւ կանխաւ մտադրած էին մահուան դատապարտել զայն, կ'ուզէին սակայն ստիպել խոտովանեցնելու թէ, պատգամը զոր նէ առած էր, ո'չ թէ աստուածային ալ աստանայական էր. բայց անօգուտ. Ժանն պատասխան չտուաւ:

Դատաւարութեան մանրամասնութիւնները կարգացած ատեն մարդ կը սարսռայ տեսնելով դատաւորներու կատաղութիւնը, ու կը սքանչանայ ի լուր այն յամարագէպ ու հանճարեղ պատասխաններուն, զոր դաշտերու այդ մանկատի ողջիկը կուտար անվեհեր: Երբեմն կը քստ թշնամանքով մը ամենքը միասին կը խօսէին իրեն դէմ, մինչ ինքը մեղմ շեշտով մը,

«Մէկ առ մէկ խօսեցէք, բարեկամեր, կ'ըսէր, եթէ կը հաճիք:

— Երգուրնցիր թէ ճամարտութիւնը պիտի ըսես:

— Չեմ կրնար երգնուլ, որովհետեւ ճամարտութիւններ կան զոր ձեզի ըսելու պարտաւոր չեմ:

— Չի ջանացիր երբէք ազատիլ:

— Եթէ ազատած ըլլայի, չպիտի կրնայիք իբր հաւատքիս բռնաբարիչը ամբաստանել զիս, քանի որ դուք չունիք արդէն:

— Կը կարծես թէ չորհրդօց արժանացած ես:

— Եթէ չեմ՝ Աստուած այնպէս ընէ, իսկ եթէ այո՝ կը մողթեմ որ Աստուած այնպէս պահէ:

— Ըսիր թէ տեսիլք տեսած ես. Կարօլոս ալ տեսած է:

— Կրնաք մարդ խրկել և հարցնել:

— Ինչո՞ւ համար օծման միջոցին քու դէօշտ պարզած էիր խորանին մօտ:

— Վիշաբու մէջ ներկայ էր ան, պէտք էր որ պատիւի և փառաց ալ մասնակից ըլլար:

— Քու թագաւորդ աղէկ ըրաւ Պուրկինիօնի գերապայծառը մեղքնելով:

— Մեծ աղէտ մ'է այդ Ֆրանսայի համար, բայց ի'նչ պատճառաւ որ ալ տեղի ունեցած ըլլար այդ, դարձեալ Աստուած է որ խրկեց զիս օգնելու Ֆրանսայի թագաւորին՝ ընդդէմ Անգղիացւոց:

— Աստուած միթէ կ'ատէ՞ Անգղիացիները,

— Չեմ գիտեր. գիտցածս սա է թէ անոնք ամենն ալ պիտի վտարուին Ֆրանսայէն, ու միացողներն ալ պիտի կորսուին:»

Քօջօն և իր ընկերները, կամ լաւ ևս մեղսակիցները թէեւ չկրցան զայն մահապարտ հաշակելու բաւականաչափ պատճառներ գտնել, սակայն իրենց խոտման համեմատ Անգղիացւոց կամքը գահացնելու համար, զայն ողջակէզ ընելու տարապալման անգութ պատրուակ մը հնարեցին. այսպէս բանտին մէջ բացարձակ արգելք դրին այր մարդու զգեստներ հագնելու, և մերկացուցին զայն՝ միանգամայն մահիճին մօտ լոկ այր մարդու զգեստներ գնել տալով. արդ յաջորդ կիրակին որ Ամենասուրբ Երրորդութեան տօնն էր, Ժանն ելնել ուզելով, հարկադրուած հագաւ այդ զգեստները. Քօջօն և միւս դատաւորները որ այդ բանին կոպասէին արդէն, իսկոյն իբր կախարդ ու հերետիկոս, դատապարտեցին զայն ողջ ողջ այրուելու: Վճիռը որոշուեցաւ գործադրել նոյն օրն իսկ. Քօջօն չղլացաւ խոտովանահայր մը զրկելու իրեն. բարի քահանան որ արժանաւոր անձ մ'էր,

որցունքոտ աչքերով յայտնեց խեղճ աղջկան՝ աղետալի վճիռը :

Տարաբաղդ կոյսը չկրցաւ զսպել իր լացը, ու հեկեկալով. « Աստուած, մե՛ծ Դատաւորը ըսաւ, թող ընէ՛ դատաստանը ինձի եղած բոլոր այս անգթութեանց և անարգարութեանց : Օհ... , իր օգնութիւնովը կը յուսամ որ այսօր արքայութեան մէջ պիտի ըլլամ : »

Անօրինակ տնօրէնութիւնով մը ժամն Տարքի թոյլ կը տրուի Ս. Հաղորդութեան վերջին շնորհքը. այդ միակ իղձովն էր որ կը պապակէր ան արդէն :

Մայիսի 30ին հեծցուցին զայն մահապարտի սայլակին մէջ. խոստովանահայրը և ուրիշ քահանայ մը, որ քանիցս արդարութիւն պահանջած էին դատավարութեան միջոցին, նստած էին իր մօտ. Անգղիացիներ, տապարհներով, սուրբերով ու տէգերով զինուած կը յառաջանային շուրջանակի բոլորած :

Ու մինչ անիւր իր չարագնաց ընթացքով կը թաւալէր դէպի մահուան պողոտան, անմեղունակ կոյսը անտրտունջ, կ'աղօթէր ասիւքան ջերմեռանդ, որ ակահատեաները ցաւազնած յարտասուս կը փղծկէին. իր հետեւորդներէն շատեր չկրցան շարունակել ճամբան ու ետ վերադարձան վշտահար :

Երբ հասաւ ժամն տանջանաց վայրը, « Ա՛խ, Ռուա՛ն, Ռուա՛ն, գոչեց, ես հո՞ս մեռնելու էի. » ու ծնրադիր սկսաւ աղօթել ու հայցել Տիրուհւոյն և ամենայն սրբոց պաշտպանութիւնը : Ա՛լ սիրտերը չդիմացան. ի տես այդ սրբասուն աղջկան որ նահատակութեան կառավանատին վրայ հանուած էր զոհուելու պատրաստ, որցունքներն և հեծեծանքները ծայր տուին ամեն կողմէ. տեսարանը սրտակեղէք էր : Նո-

յօնի եպիսկոպոսը և ուրիշ ֆրանսացի կղերականներ որ ժամնի մօտն էին, յուզումնալից ետ քաշուեցան :

Արդէն խաչին վրայ գամուելու պատրաստ, ժամն խաչ մը խնդրեց միսիթարուելու համար : Անգղիացի մը երկու գաւազաններ իրարու միացնելով խաչ մը ձեւացուց, ու ներկայացուց. ժամն համբու՛րեց զայն սրտագին, բայց փափաքեցաւ եկեղեցիէն հատ մը ունենալ իր մօտ, և ստանալով սեղմեց ու ժգնապէս իր սրտին վրայ և սուզուեցաւ իր ազօթքի վերացման մէջ :

Անգղիացի գօրականներ սակայն, որոնց սրտին համար գութի զգացումը անքնական և օտար բան մ'էր կարծես, սկսած էին սրտնեղիլ արարողութեանց երկարաձգման համար, « Լրացո՛ւր պաշտօնդ » գոչեցին քահանային, ու հրաման տուին դահիճին գործադրութիւնը լրացնելու :

Կրկնութեան հարկ չմնաց. վայրագ զինուորները դահիճին առաջնորդութեամբ հրմշտկելով տարին անմեղ կաշնաւորը դէպ ի տանջանաց վայրը, մինչ նէ խաչը կուրծքին, կը շարունակէր աղօթելու անդադար :

Գանձեղէն բարձրագիւր զանգուածի մը վրայ կը բարձրանար հսկայ փայտակոյտը. անոր գագաթը հանեցին ժամնը, կապեցին մէջտեղէն երկարող ցիցին, որու ծայրը գամուած էր տախտակ մը՝ « Հերետիկոս, կախարդ, խաբեբայ, » վերտառութեամբ : Սոստովանահայրը, հայր Մարթէն իր մօտն էր դեռ, երբ կրակը տուին փայտակոյտին. « Տէ՛ր Յիսուս, գոչեց ժամն, և փութով վար իջեցնել տալով քահանան, դիմաց կանգնէ, ըսաւ, և բարձրացուր խաչը աչքերուս առջեւ, մինչեւ ցմահ չզրկուիմ անոր տեսու-

թենէն, որտապնդէ, զիս մխիթարական խօսքերով:»

Ապա անդրադառնալով իր սովաւատեւ անցեալին, կրկնեց թէ Աստուծոյ պատգամն էր որ ընդունած էր ինք և գործադրած, թէ խարուած չէր, և Աստուծոյ կամքովն էր որ համարձակած էր գործելու: Այսպէս բողոքելով իր մասին եղած անարդարութեան դէմ, ու պաշտպանելով իր անմեղութիւնը, աղօթն ի չըթուես աւանդեց իր ամբիժ հոգին, վերջին անգամ մ'ալ լսելի կերպով արտասանելով Տէր Յիսուսի անունը:

Չեղաւ մէկը որ չիլար, չեղաւ սիրտ մը որ չի փղձկէր. բացառաբար քանի մը Անդղիւացիներ միայն կը շարունակէին խնդալ, բայց Ֆրանսացիք դաժան և անարդար կը գտնէին այս տեսակ դատապարտութիւն մը: «Մարտիրոսունհի մ'է, կը մըմնջէին, ա'հ, կորսուած ենք, կ'աւելցնէին. սուրբ մըն է որ կ'այրեն. իցիւ թէ մեր հոգին ալ կարենար ըլլալ հոն ուր կը հանգչի հիմայ իրենը:»

Խղճահար էին ամենքն ալ, և այս տեսակ խօսքեր կ'ընէին: Ուրիշ մը երկիւղով կը խոստովանէր թէ տեսած էր Յիսուսի անունը բոցեղէն գրելով, հրաւառ փայտակոյտին վերեւ: Բայց աւելի հրաշալիին ականատեղը եղաւ նոյն իսկ անդղիւացի մը՝ որ ուխտած էր ու կը մօտենար իր ձեռքովն իսկ խուրձ մը փայտ աւելցնելու այրող գէղին վրայ, և մինչ ժամն խեղդուկ ձայնով մը իր վերջին շունչը կ'աւանդէր Տէր Յիսուս աղաղակելով, սա զգալաղիւրկ կ'իյնար նուազած: Ժամանակ մը վերջը երբ սթափեցաւ, գնաց գտաւ իր խոստովանահայրը, զոյժով յայտնեց այդքան ատած ըլլալուն համար այդ անմեղ կոյսը որ ճշմարիտ սուրբ մըն էր, ու խոստովանեցաւ թէ տե-

սած էր անոր հոգին որ սպիտակ աղաւնիի մը կերպարանքով երկինք կը սուրար: Դահլճն ալ իր կարգին սաստիկ խղճահարեր էր, ու զոյժացող մեղաւորի մը ճշմարիտ եռանդով գնաց խոստովանեցաւ ու թողութիւն խնդրեց:

Բայց ի՞նչ եղաւ ույն դատապարտութեան հեղինակներուն վիճակը. — փճացում. բոլոր դատաւորներն ալ շատ չանցած կորսուեցան թշուառացած: Քօչօն, որ Պօլէի եպիսկոպոսն էր և այսպիսի վատ արարքով մը Ռուանի արքեպիսկոպոսութեան բարձրանալ կը յուսար, կորսնցուց իր ունեցած աստիճանն ալ, ու մեռաւ տաժանելի կարօտութեան մէջ: Իսկ կարսլոս է., այդ թեթեւաբարոյ և ապերախտ թագաւորը, որ կոյսին շնորհիւ Յաղթական տիտղոսին արժանացաւ, ու փոյթ չըրաւ ազատելու զայն իր դահլճներուն ձեռքէն, նա եւս պատժուեցաւ իր չար զաւակովը, որմէ թունաւորուելու վախէն, ի վերջոյ մերժեց ընդունիլ ամեն անունդ, և այդպէս սով մեռաւ սովամահ:

* * *

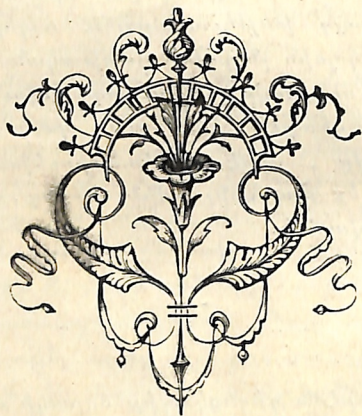
Հիմայ Տօմբէմի գեղեցիկագիր ձորակի մը խորը, իբր ցանկալի յիշատակ կը պահէ այն տնակը, որու մէջ այդ անստգիւտ կոյսը բացաւ իր աչքերը, այդ կոյսը՝ որ թողուց հոյուական ցուպը, փոխան պատերազմիկի սուրին, լքեց իր խաչինքը, առաջնորդելու համար Հայրենեաց յաւաստաւ զաւակներու խումբերը դէպ ի յաղթանակ: Հիմայ իր տնակը զարդարուած ու նորոգուած իր նախկին շինականի երե-

ւոյթին մէջ, իր անունը կը պանծացնէ. հոն, առա-
ջակողմի հրապարակը ճոխ կաղամախներ կը բարձ-
րանան գեղուղէշ, ու մէջտեղը կանգնող վիմաշէն
մեծ աղբիւրին ճակատը կը տեսնուի դիւցազնուհւոյն
կիսանդրին, սոյն պարզ արձանագրութեամբ.

ԺԱՆՆ ՏԱՐՔԻ ՅԻՇԱՏԱԿԻՆ

1412—1431

10772

Գրք 1 դր.

2013

